

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14251925>

**TARJIMADA LINGVO-MADANIY XUSUSIYATLARI:
INGLIZ TILIDAN - O‘ZBEK TILIGA**

Maxamadova Go‘zaloy Elyorbek qizi

Xorijiy filologiya fakulteti,
Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo‘nalishi, 3-kurs talabasi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti,
Toshkent shahri.

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqola ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida lingvomadaniy xususiyatlarning ahamiyatini tahlil qiladi. Tarjima ikki tilni emas, balki ikki madaniyatni bog‘lovchi jarayon sifatida qaraladi. Tadqiqotda tarjimada uchraydigan madaniy tafovutlar, idiomatik ifodalar, qadriyatlar va urf-odatlarining tarjima sifatiga ta‘siri o‘rganiladi. Lingvistik va madaniy tafovutlarni yengish usullari tahlil qilinib, tarjimonlarning mas‘uliyatiga alohida e‘tibor qaratiladi. Maqola tarjima jarayonidagi madaniy xatolarning oldini olish yo‘llarini taklif qiladi vatarjimonlar hamda tarjima sohasidagi tadqiqotchilar uchun foydali bilim manbai bo‘lib xizmat qiladi.

***Kalit so‘zlar:** lingvomadaniy xususiyat, urf-odatlar, qadriyatlar, madaniy tafovutlar, idiomatik ifodalar, metafora.*

Kirish:

Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal o‘zlashtira olgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy

tarjima jarayonida soʻz ketidan quvish yaramaydi, ularing maʼno ifodalarini avval tarozida oʻIchab, keyin tarjima qilish maʼqui, degan fikrlarni olgʻ a surishgan. Undan song Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada Dyu Belle va Malerb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima borasida oʻz nazariy tushunchalarini olgʻa surib borganlar. Sumarokov tarjima borasida oʻz nazariy tushunchalarini olgʻa surib borishganlar. To XX asrga qadar "tarjima" soʻzi muayyan maʼno kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar oʻgirmasiga nisbatan qoʻ llanilib kelingan, ogʻzaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda "tilmoch", slavyanlarda "tolmach", nemis tilida "dolmetschen", ingliz va fransuz tillarida "interpret" atamaları ishlatilgan.

Bugungi globallashuv davrida til va madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni anglash, ayniqsa tarjima sohasida, muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjima jarayonida madaniy xususiyatlarni eʼtiborga olmaslik matnning notoʻgʻri talqin qilinishiga yoki asl maʼnoni yoʻqotishiga olib kelishi mumkin. Masalan, Coca-Cola kompaniyasi Xitoy bozoriga kirishda mahsulot nomini “mumiyanı ichish” deb tarjima qilib, madaniy tafovutlarni hisobga olmaganı tufayli qiyinchiliklarga duch kelgan. Ushbu xato lingvistik va madaniy jihatlarni chuqur tushunish qanchalik muhimligini koʻrsatadi. Shu bois, tarjima jarayonida madaniy kontekstni toʻgʻri talqin qilish tarjimonning asosiy vazifasidir. Tarjima gilinayotganda 2 ta man bilan ish koʻriladi, shundan biri ikkinchisiga bogʻliq bolmagan holda yaratilgan boʻlib, manba matn vasifasini bajaradi, ikkinchisi esa bir gancha amallar, tillararo transformatsiyalar orgali bir matn asosida yaratiladi. Birinchi matn orginal tekst deb atalsa, ikkinchisi tarjima teksti deb yuritiladi. Orginal matn yozilgan til manba til (source language) deb ataladi. Orginal tekst ag darilayotgan til esa tarjima tili deb yurtiladi (target language).

1. Madaniy farqlar va ularning taʼsiri

Ingliz tili va oʻzbek tili oʻrtasidagi madaniy farqlar tarjima jarayonini murakkablashtiradi. Masalan, ingliz tilidagi “small talk” (qisqa, oddiy suhbat) iborasi toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinsa, oʻzbek oʻquvchisi uchun begona madaniyatni aks ettiradi. Oʻzbek tilida bu turdagi ijtimoiy muloqotga xos atama yoʻq, chunki bunday

suhbat shakli ingliz madaniyatiga xos. Tarjimon bunday hollarda madaniy farqlarni e'tiborga olib, tushuntirish yoki muqobil iborani tanlash zaruratiga duch keladi.

Bunga yana bir misol — amerikaliklarning “It’s raining cats and dogs” idiomasi. Agar bu ibora o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z “Mushuklar va itlar yog‘moqda” deb tarjima qilinsa, ma’no noto‘g‘ri talqin qilinadi va chalkashlik yuzaga keladi. To‘g‘ri tarjima esa kontekstdan kelib chiqib, “Juda kuchli yomg‘ir yog‘moqda” tarzida bo‘lishi kerak.

Bu kabi holatlar tarjimaning nusxa ko‘chirishemasligini ko‘rsatadi. Tarjima jarayonida tarjimonning estetik ehtiyoji va madaniyatlararo tafovutlarga nisbatan sezgirligi, ularning ixtiyoridan tashqari, tarjimada iz qoldiradi. Tarjimon nafaqat tilni, balki madaniyatni ham o‘zlashtirishga mas’uldir. Shu sababli, tarjima nafaqat matnни o‘g‘irish, balki uning mazmun va madaniy kontekstini ham o‘quvchiga yetkazishdir.

2. Idiomatik ifodalar va ularning tarjimadagi o‘rni.

Idiomatik ifodalar — bu tilning o‘ziga xos tuzilmalari bo‘lib, ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘zma-so‘z tarjima qilinganida asl ma’noni yo‘qotadi. Bunday ifodalar odatda biror ijtimoiy, madaniy yoki tarixiy kontekstga ega bo‘lib, ularga to‘liq tushuncha berish uchun faqat matnning o‘zini emas, balki madaniyatni ham inobatga olish zarur.

Idiomatik ifodalar har bir tilning o‘ziga xos boyligi bo‘lib, ularning mazmuni so‘zma-so‘z tarjima qilinsa, noto‘g‘ri tushunilishga olib kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “Break the ice” idiomasi o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilinganda “Muzni sindirish” degan ma’no beradi. Ammo bu iboraning asl mazmuni birinchi muloqotni boshlash yoki noqulay sukunatni buzishdir. Shuning uchun, tarjimonda mazmunni kontekstdan kelib chiqib, to‘g‘ri ifodalash talab qilinadi. To‘g‘ri tarjima esa “Suhbatni iliq boshlash” yoki “Noqulaylikni yo‘qotish” tarzida bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, amerikaliklarga xos bo‘lgan “Hit the sack” (to‘shakka urilmoq) idiomasi ham o‘zbek tilida tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Aslida bu ibora “uxlashga yotmoq” ma’nosini anglatadi. Tarjimon ushbu iborani so‘zma-so‘z tarjima qilish o‘rniga uning mazmunini o‘zbek tilida mantiqan mos ifoda bilan almashtirishi kerak.

Buni misollar bilan ko‘rib chiqsak: Let the cat out of the bag — “Sirni oshkor qilish”

Bu ingliz tilidagi idiomasi: “Let the cat out of the bag” aslida biror sirni tasodifan ochib qo‘yish yoki oshkor qilish ma’nosini anglatadi. Bu ibora o‘zining dastlabki shaklida bozorga olib chiqilgan jonivorni (asosan mushukni) bozorga sotish paytida xato qilib chiqarib yuborishdan kelib chiqqan. O‘zbek tilida “Sirni oshkor qilish” atamasi to‘g‘ri ekvivalent hisoblanadi, chunki bu ifoda ham xuddi shunday ma’noni anglatadi: biror kishi yoki hodisa yashirilgan narsa oshkor bo‘lishi. O‘zbek tilidagi “sirni oshkor qilish” idiomasi ingliz tilidagi “let the cat out of the bag” bilan ma’no jihatidan bir xil. Tarjimada ma’noni saqlashga e’tibor berilgan.

Keyingisi “Under the weather” — “O‘zini yomon his qilish”

“Under the weather” idiomasi aslida kimningdir sog‘lig‘i yomon bo‘lishini bildiradi. Bu ibora dastlab dengizchilarning salomatlik holatini tasvirlashda ishlatilgan: agar odam dengizda kasal bo‘lsa, u “the weather” (ob-havo) ostida bo‘lgan deb qaralardi. O‘zbek tilida bu idiomaga eng mos keladigan tarjima “O‘zini yomon his qilish” bo‘ladi, chunki bu ibora ham ayni shu ma’noni anglatadi, ya’ni odamning sog‘lig‘i yomonlashganini ifodalaydi. Bu idiomani tarjima qilishda, asl ma’no to‘liq saqlanadi, faqat kontekstga qarab, yomon his qilishni aniqroq ifodalash uchun boshqa so‘zlar ishlatilishi mumkin. Biroq, umumiy tushuncha bir xil bo‘ladi.

Idiomatik ifodalarni tarjima qilishda, ba’zan to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘zma-so‘z tarjima qilish mumkin bo‘ladi, chunki ba’zi iboralar o‘xshash madaniy kontekstlarga ega.

- Biroq, ba’zan tarjimon kontekstga mos ravishda mos iborani tanlashga majbur bo‘ladi.
- O‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi madaniy tafovutlarni hisobga olib, ba’zi inglizcha idiomalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ma’nosiz bo‘lishi mumkin. Shu sababli, tarjimonning maqsadi — faqat grammatikani o‘zgartirish emas, balki madaniy va tilni o‘zaro moslashtirish hamdir.

3. Urf-odatlar va qadriyatlar tarjima jarayonida muhim o‘rin tutadi, chunki ular tilning va madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Har bir til o‘zining ijtimoiy, tarixiy, va madaniy xususiyatlariga asoslanib, odamlar o‘rtasidagi muloqotda keng qo‘llaniladigan urf-odatlar va qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Tarjimada bu omillarni

hisobga olmaslik matnning noto‘g‘ritalqiniga yoki tushunilmasligiga olib kelishi mumkin.

Urf-odatlar biror madaniyatdagi o‘ziga xos an’analar, qoidalarga asoslangan ijtimoiy faoliyatlar yoki alohida vaziyatlarga nisbatan o‘rnatilgan ijtimoiy me‘yorlardir. Tarjimada urf-odatlarni hisobga olish zarur, chunki bunday an’analar o‘zgartirilgan yoki noto‘g‘ri tarjima qilingan taqdirda, o‘quvchi yoki auditoriyaning noto‘g‘ri tushunishiga olib kelishi mumkin.

Bunga misol qilib “Wedding toast” — bu ingliz madaniyatida to‘yda yoki boshqa ijtimoiy yig‘inlarda odatiy ravishda ichiladigan va yaxshi tilaklar aytiladigan ichimlik. Biroq, o‘zbek madaniyatida bu atama boshqa shaklda ifodalanadi va odatda “to‘yda salom so‘zlari” yoki “to‘y tabriklari” deb tarjima qilinadi.

Tarjimon bu urf-odatni o‘zbek madaniyatiga moslashtirib, to‘g‘ri tushuncha va ma‘noni saqlab qolish uchun atamani o‘zgartirishi zarur.

Qadriyatlar — bu biror madaniyat yoki jamiyatdagi insonlar tomonidan o‘rnatilgan axloqiy va estetik mezonlardir. Ular odamlarning yaxshi yoki yomon, to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb hisoblagan narsalari, xulq-atvorni boshqaradigan tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Tarjima jarayonida qadriyatlar madaniy farqlarni aniqlashda va mazmunni to‘g‘ri ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Madaniyatlararo farqlar nafaqat urf-odatlar vaqadriyatlar o‘rtasidagi tafovutlarni, balki umuman ma‘naviy me‘yorlar va tilni qo‘llashdagi farqlarni ham o‘z ichiga oladi. Tarjimon bu farqlarni bilishi zarur, chunki tarjimaning muvaffaqiyatli bo‘lishi faqatgina so‘zlarni to‘g‘ri tarjima qilishda emas, balki madaniy nuqtai nazardan ham to‘g‘ri talqin qilishda yotadi.

Xulosa

Tarjimonlar lingvo-madaniy xususiyatlarni hisobga olishda katta mas‘uliyatni o‘z zimmasiga oladi, chunki til va madaniyat o‘rtasidagi farqlar tarjimaning to‘g‘riligini va ma‘nosini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Madaniy tafovutlar, urf-odatlar vaqadriyatlar tarjima jarayonida tarjimonning ijtimoiy, lingvistik va madaniy bilimlarini chuqur talab qiladi. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishda madaniy

xususiyatlarni inobatga olish, nafaqat matnni aniq, balki madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etishga imkon beradi. Tarjimada madaniy farqlarni hisobga olgan holda, matnning to‘g‘ri tushunilishi va xatoliklarning oldi olinadi.

Idiomatik ifodalar va madaniy qadriyatlar, tilning o‘ziga xosligini tashkil etadi, shuning uchun ular tarjima jarayonida alohida e‘tibor talab qiladi. Tarjima — bu nafaqat so‘zlarning o‘zgarishi, balki ikki madaniyat o‘rtasidagi muloqotning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur vosita. Tarjimonlar lingvistik va madaniy tafovutlarni o‘rganib, o‘z ishi orqali madaniyatlararo muloqotning rivojlanishiga hissa qo‘shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baker, Mona. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Newmark, Peter. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
3. House, Juliane. (2009). *Translation: Theory and Practice: A Critical Introduction*. Routledge.
4. Larson, M. L. (1984). *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence*. University Press of America.
5. M.Sh Omonova(2023). *Tarjima nazariyasi va amaliyoti (o‘quv qo‘llanma)*.